

УДК 327:334.734

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Ю.В.УШКАРЕНКО – к.е.н., доцент, Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. У країнах з розвиненою ринковою економікою і системою приватної власності на землю виробничі кооперативи практично не набули широкого поширення. Там, де вони виникали, це було пов'язано з кризовим станом аграрної економіки, потребами вирішення спільно тієї чи іншої проблеми розвитку виробництва і носило, як правило, регіональний або навіть локальний характер [4, с. 156-157]. Причини обмеженого поширення або недовговічності існування виробничих кооперативів у сучасному світі закладені у самій природі та непримиренних протиріччях, на яких базуються принципи їхньої діяльності. Джерелом основного з них є подвійне положення членів виробничого кооперативу. Усуспільнюючи для організації спільного виробництва землю і майно та беручи безпосередню участь у процесі виробництва, вони одночасно виступають у двох взаємовиключних якостях: з одного боку – це власники капіталу; з іншого – наймані працівники. Як власники капіталу, вони зацікавлені в отриманні найбільшого відсотка на цей капітал, а як наймані працівники, вони хочуть мати якомога вищу оплату за свою працю. Ця проблема характерна не лише для кооперативів, а й для інших колективних підприємств, у яких власники та працівники виступають в одній особі.

Дане протиріччя доповнюється повною протилежністю інтересів членів, які більше не працюють у кооперативі, але мають значні пайові накопичення, і тих, хто продовжує працювати. Перші не впливають на діяльність кооперативу й зацікавлені виключно в отриманні якомога вищого доходу на паї, а інші прагнуть до подальшого розвитку виробництва (і одночасно до високої зарплатні).

У виробничому кооперативі, що об'єднує велику кількість членів, з різним рівнем кваліфікації, культури, інтелектуальним і етичним потенціалом, які виконують різні за значенням функції і мають різні уявлення про те, як повинні використовуватися прибутки в найближчій перспективі, ця проблема навряд чи задовільно вирішується. До того ж, чим більший кооператив, тим вища в ньому роль керівної верхівки і менша для рядових членів можливість участі в ухваленні рішень із найважливіших питань життєдіяльності колективного виробництва. Проте в умовах розвитку ринкових відносин в аграрному секторі України виробничі кооперативи, якщо вони є співтовариством членів-власників землі, прийнятні як перехідна організаційно-правова

форма сільськогосподарського виробництва, що несе в собі значний потенціал. Кооперативи виробників, позбавлені вказаних протиріч, довели свою високу ефективність, життєздатність.

Стан вивчення проблеми. Над проблемами сільськогосподарської кооперації плідно працюють українські вчені В. Зіновчук, В. Месель-Веселяк, М. Малік, О. Могильний, Л. Молдаван, А. Пантелеймоненко, П. Саблук, В. Юрчишин та інші. Для розвитку кооперації винятково важливо забезпечити беззастережне дотримання вироблених і перевірених світовою практикою основних принципів кооперації, досягти економічної заінтересованості кожного її учасника.

Незважаючи на важливе значення зарубіжного досвіду та можливого його застосування при створенні і функціонуванні кооперативних формувань в агропромисловому виробництві, його вивчення та узагальнення залишається поки що досить обмеженим предметом українських вчених.

Завдання і методика досліджень. Завданням є узагальнення і соціально-економічна оцінка особливостей формування і функціонування кооперативних структур у сільському господарстві зарубіжних країн з обґрунтуванням реальних можливостей та господарської доцільності застосування їх досвіду в агропромисловому виробництві України в умовах ринкової економіки. Теоретичною і методологічною основою досліджень послужили наукові публікації з проблем загально-економічної та кооперативної теорії, узагальнення досвіду розвитку кооперації в сільському господарстві ряду зарубіжних країн. Відповідно до поставлених завдань у процесі дослідження застосовувались методи: порівняльний, абстрактно-логічний, монографічний – при вивченні розвитку форм і видів кооперативів у сільському господарстві окремих держав.

Результати досліджень. В умовах розвитку ринкової економіки актуальним є питання вивчення й узагальнення досвіду функціонування виробничої кооперації в сільському господарстві зарубіжних країн. Кожна країна має багато специфічних рис у розвитку кооперації. Великий інтерес викликає досвід виробничої кооперації в Німеччині.

Кооперативи Німеччини є партнерами німецьких середніх підприємств в аграрному секторі й мають на меті надання підтримки господарствам і економічній діяльності своїх членів за допомогою ведення спільного кооперативного підприємства [10, с. 280]. Основним завданням кооперативу є досягнення господарських успіхів у тій чи іншій сфері підприємницької діяльності та сприяння розвитку членів кооперативу, а також захист інтересів власних господарств з метою збереження на тривалий період можливості надання підтримки своїм членам. Кожний п'ятий німець є членом кооперативу або знаходиться в яких-небудь господарських відносинах із кооперативом.

Німецькі кооперативи в сільському господарстві з'явилися у ХІХ ст. Після реформи Штайна-Гарденберше селяни стали власниками землі, яку раніше лише обробляли та за яку їм залишалося відшкодувати колишньому господарю компенсацію. Ф. Райффайзен проголосив у 1847 р. у Вайербаше/Вестервальд створення першого об'єднання з надання підтримки бідному сільському населенню. Це об'єднання на принципах добродійності ще не було кооперативом, проте воно стало початком для подальшої кооперативної діяльності Райффайзена. Перший кооператив, який якнайповніше відповідав ідеї самопомоги, був заснований Ф. Райффайзенем у 1864 р. в Геддесдорфі. Даний кооператив називався "Геддесдорфська кредитна каса" [10].

Приблизно в цей же час, але незалежно від Райффайзена, Г. Шульце-Делітч на принципах самопомоги, самоврядування й самовідповідальності заснував свої перші "сировинні асоціації", а в 1850 р. створив перше "об'єднання за поданням авансів" – прототип сучасних народних банків [10]. У подальші десятиліття ідея кооперації розповсюдилася у всій Німеччині. Окремо один від одного сільські кооперативи Райффайзена і промислові кооперативи Шульце-Делітча все більш розвивали свої кооперативні структури та залучали все більше членів. Як сільські, так і промислові кооперативи об'єднувалися у союзи, завдання яких полягало в обслуговуванні й консультуванні кооперативів.

Важливим етапом у кооперативному розвитку було видання у 1889 р. закону про кооперацію, який вимагав від кооперативу підлягати обов'язковим аудиторським перевіркам. Уже до ухвалення закону кооперативні союзи ввели аудиторські перевірки на добровільній основі. У 1934 р. аудиторське право було передано виключно кооперативним союзам.

Після 1945 р. система кооперації одержала свій розвиток в обох частинах Німеччини відповідно до діючої політичної системи й економічного устрою. У ФРН первинні кооперативні структури реорганізовувалися у незалежні локальні кооперативи та союзи. У НДР кооперативи стали частиною соціалістичної планової економіки й тим самим перетворилися на знаряддя держави [10]. Поступово в сільському господарстві у ході вилучення та колективізації були введені виробничі кооперативи, сільськогосподарські великі підприємства, які за своєю суттю кооперативами не були.

В обох кооперативних системах (Райффайзен і Шульце-Делітч) у західній частині Німеччини в 60-х рр. виникла ідея доцільності об'єднання обох організацій на основі спільності ідейних і правових передумов, а також постановки мети й господарського розвитку. Переговори двох головних союзів у 1972 р. призвели до створення єдиної кооперативної організації з головним союзом і трьома феде-

ральними союзами [10]. Сьогодні система кооперації представлена кооперативами трьох рівнів (рис. 1).

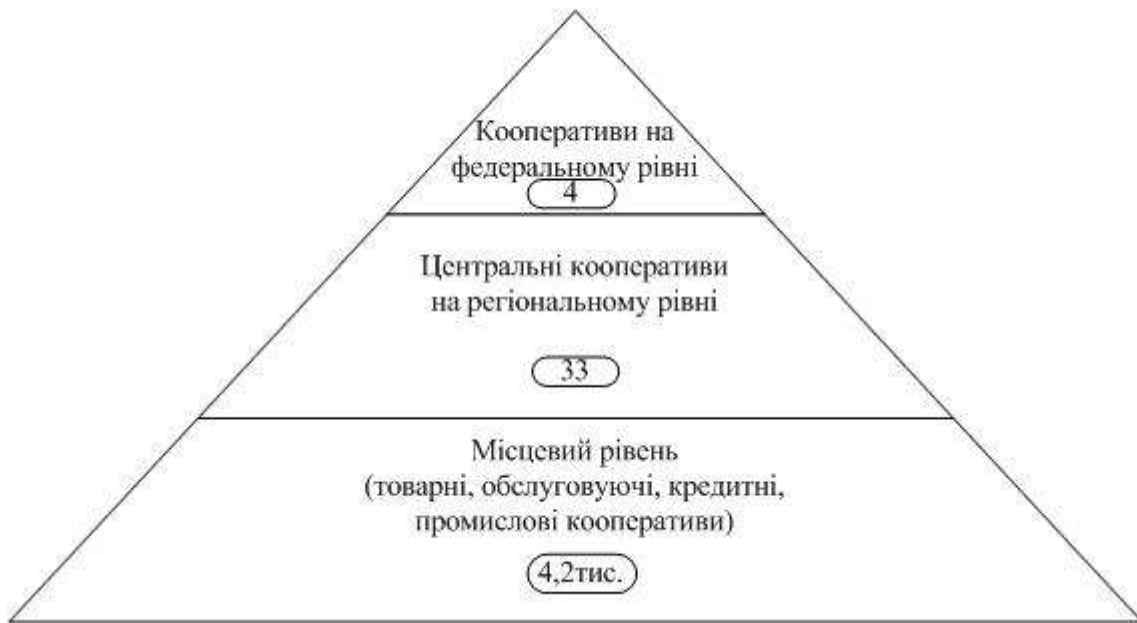

Рисунок 1. Система кооперації Німеччини

Джерело: власні дослідження.

На первинному, або місцевому, рівні знаходяться сільські товарні й обслуговуючі кооперативи, кредитні кооперативи та промислові обслуговуючі кооперативи. Останні переважно активні на регіональному й навіть на національних рівнях. Кооперативи первинного рівня створили собі, відповідно до виробничих сфер, центральні кооперативи на регіональному рівні. Ці центральні кооперативи діють на користь кожного окремо взятого кооперативу. Центральні кооперативи в регіонах створили відповідні установи на федеральному рівні [7, с. 60].

У всіх сферах німецької кооперативної системи за останні півстоліття відбулися помітні структурні зміни. Для того, щоб кооперативи могли закріпити своє положення в конкуренції, що посилювалася, як економічно стабільні установи, скрізь, де це необхідно й доцільно, були створені об'єднання та союзи кооперативів. Завдяки цьому розширилися можливості раціоналізації, зниження витрат, а продуктивність кооперативів значно підвищилася.

Із країн Азії та тихоокеанського регіону, де набула розвитку виробнича кооперація, можна виділити Ізраїль, в якому кооперативний сектор є опорою сільського господарства, а кібуци й мошави – яскравими прикладами кооперативних об'єднань. Велику зацікавленість викликає досвід розвитку кооперації у цій країні, і тому є необхідність більш детально зупинитися на цьому питанні.

У 1909 р. група молодих єврейських іммігрантів з українського міста Ромни одержала в сумісну обробку 300 га землі на південному березі Тінеріадського озера. Так була утворена перша сільськогос-

подарська комуна (кібуц) "Дганія", покладено початок різним формам кооперативного руху [10]. Неоднорідність подальших хвиль імміграції зумовила розгалуження кооперації на два основні напрями – рухи кібуци й мошав, що має свою внутрішню диференціацію за соціальними, політичними й релігійними мотивами. У даний час сільськогосподарська кооперація в Ізраїлі представлена трьома видами кооперативних поселень: кібуци, мошав-овдім і мошав-шитуфі (табл. 1).

Кожне поселення реєструється як кооперативне товариство і є колективним членом Загальної кооперативної асоціації Хеврат гаовдім. Одночасно кожний мешканець кооперативного поселення є індивідуальним членом Гістадрута, найкрупнішого профспілкового об'єднання Ізраїлю (Загальної Федерації трудящих Ізраїлю).

У 1925 р. більшість кібуців визнали принцип автономії, що став основою розвитку сільських комун. У результаті кожен кібуц став економічно й адміністративно самостійним підприємством, яким володіли й управляли члени поселення. Кібуци мають право об'єднуватись у федерації. Керівні органи федерацій не можуть розпоряджатися людськими і фінансовими ресурсами комун, втручатись у їхню господарську діяльність. Ізраїльські кооператори не пішли шляхом централізованого планування сільськогосподарського виробництва й завдяки цьому уникали негативного досвіду колективізації радянських селян.

Таблиця – 1 Особливості розвитку сільськогосподарської кооперації в Ізраїлі

Показники	Види кооперативних поселень		
	Кібуц	Мошав-овдім	Мошав-шитуфі
Визначення	поселення-комуни сільського типу, економічно й адміністративно самостійні підприємства, якими управляють і володіють члени поселення	поселення засноване на сумісному володінні сільськогосподарськими машинами і збуті продукції при збереженні приватної власності на майно чи володіння ним	поселення, яке становить перехідну форму за ступенем усупільнення власності й виробництва між кібуцами та збутовими кооперативами мошав-овдім
Як одна з кооперативно-організаційних структур аграрного сектора Ізраїлю становить	великомасштабний спосіб ведення сільського господарства	невелику сімейну ферму	
Реєстрація	як кооперативне товариство і є колективним членом кооперативної асоціації Хеврат гоавдим		
Вищий орган управління	загальні збори		
Члени	обробляють землю самостійно, без використання найманої праці і лише для тих потреб, які вказано в орендному договорі	наймана робоча сила, самостійно розпоряджається своїми доходами	
Розташовані на землі	яка знаходиться в державній власності		
Власність на засоби виробництва і організація праці	колективна	приватна й індивідуальна	колективна
Оплата праці	розподілення	за результатами праці	пропорційно числу членів сім'ї
Збут продукції	відбувається централізовано		
Спеціалізація	рільництво, молочне і м'ясне тваринництво	спеціалізоване вирощування культур (цитрусові, овочі, баштанні, квіти), молочне тваринництво і птахівництво	

Джерело: [Ткач А.В., 2005, с. 301-310].

Конкуруючою з кібуцами формою сільськогосподарської кооперації стали мошави. Розвиток різних видів кооперативних поселень був пов'язаний з неоднорідністю імміграції. У 30-і роки до Палестини прибули біженці з Німеччини, у яких був досвід приватного підприємства та які не прагнули до соціальних експериментів [10, с. 302]. Частина цих поселенців орендувала ділянки землі для створення сімейних ферм. Фермери проживали групами, утворюючи населені

пункти, де відразу налагоджувалася кооперація в постачанні засобами виробництва та збуті продукції, тобто створювався мошав-овдім. Одночасно виник третій вид кооперативних поселень – мошав-шитуфі (колективне поселення). Таким чином, у 20-30-ті рр. склалася структура сільськогосподарської кооперації, яка до теперішнього часу не зазнала помітних змін.

У кібуцах проживає всього 2,6% населення Ізраїлю, або 3,4% його єврейської частини [10, с. 303]. Але для Ізраїлю вони стали одним з національних інститутів, що відіграли історичну роль у будівництві держави. Кібуц є самостійною самоврядівною організацією. Він управляється загальними зборами своїх членів, які обирають секретаріат і кілька комісій для керівництва поточними справами. Член кібуцу забезпечується всім необхідним для нормальної життєдіяльності на досить високому рівні. Кібуц задовольняє потреби своїх членів у продуктах харчування, одязі, житлі, освіті тощо. При цьому доходи в індивідуальному порядку серед членів кібуцу ні в грошовій, ні в натуральній формі не розподіляються.

Земля в Ізраїлі знаходиться в державній власності. Державні органи контролюють систему землекористування, передаючи землі в оренду. Орендна платня невисока, термін оренди 49 років з можливістю подальшого продовження [10, с. 304]. Земля здається в оренду як колективним господарствам, так і індивідуальним фермерам. На основі колективної оренди державні органи підтримують різні типи кооперативних об'єднань, надаючи їм допомогу у фінансуванні, постачанні засобами виробництва, збуті продукції, сприяючи тим самим зміцненню виробничої бази й вирішенню соціальних питань.

Відповідно до орендного договору земля кібуцу не може бути розділена між членами комуни або в разі її розпуску стати засобом отримання іпотечного кредиту. Члени кібуцу зобов'язані обробляти землю самі, без використання найманої праці й лише для тих потреб, що зазначені в орендному договорі. Якщо кібуц орендував землю під поля, плантації, ферми, то промислове підприємство він може звести тільки з відома власника землі, тобто держави. Якщо за рішенням членів кібуцу комуна розпускається, земля й усі основні фонди переходять до відання Єврейського агентства, яке передає їх новостворюваним комунам. Цими обмеженнями держава прагне зберегти суспільний характер поселень, що створюються на національних землях.

При утворенні кібуцу на першому етапі будуються господарські об'єкти, створюється необхідна інфраструктура. На ці цілі кошти виділяє Єврейське агентство у вигляді довгострокових пільгових позик. Умови платежів для кібуцу більш пільгові, ніж на ринку позикового капіталу Ізраїлю. Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., фінансуванням і будівництвом житлових і громадських будівель у кібуцах займається державний орган – Міністерство будівництва.

Другий етап починається з передачі створеного кібуцу у ведення Міністерства сільського господарства. Завдання міністерства полягає в наданні допомоги як кооперативам, так і індивідуальним фермерам у здійсненні проектів розвитку виробництва. Кошти, що виділяються з держбюджету, міністерство направляє кооперативам у вигляді пільгових кредитів і субсидій на інвестиційні цілі. Державні асигнування досягають 60-70% від суми, необхідної для здійснення проекту. Решта коштів або забезпечуються за рахунок власного бюджету, або виділяються комерційними банками [8; 10].

Кібуц залишається найбільш ефективним видом господарства в аграрному секторі Ізраїлю. Ще в 70-х рр. рівень продуктивності праці в кібуцах знаходився на рівні фермерських господарств високорозвинутих країн Західної Європи, але був нижчий, ніж у США, за винятком молочного тваринництва, у якому досягнуті рекордні світові показники. Чистий дохід на одного зайнятого в кібуцах був на 20% вищим, ніж у середньому по сільському господарству Ізраїлю [10, с. 306].

Забезпечуючи зайнятість 23% сільськогосподарських працівників країни, маючи в своєму розпорядженні 35% оброблюваної площі, 27% основних фондів у сільському господарстві (32% тракторів, 37% комбайнів), кібуци виробляють 40% сукупної продукції й одержують 42% валового доходу сільського господарства Ізраїлю [10, с. 306]. Кібуци є незвичайною для економічно розвинених країн формою сумісного мешкання й господарювання. Це пов'язано з тим, що у кібуцах відсутня основна умова ефективної економічної діяльності – пряма матеріальна зацікавленість працівника в результатах своєї праці (зрівняльний розподіл і відсутність заробітної платні).

Усі види ізраїльських кооперативів, включаючи кібуц, у своїй повсякденній господарській діяльності спираються на розгалужену мережу споживчих, переробних, збутових і інших кооперативних об'єднань. Постачальницько-закупівельні кооперативи не тільки поставляють кібуцам і мошавам техніку, корми й добрива, а й займаються зберіганням, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції.

Якщо кібуц як одна з кооперативно-організаційних структур аграрного сектора Ізраїлю представляє великомасштабний спосіб ведення сільського господарства, то друга кооперативно-організаційна структура – мошав – це спосіб господарювання невеликою сім'єю фермера. У мошавах застосовується наймана робоча сила, кооператори самостійно розпоряджаються своїми доходами. Вони також мають свої міжкооперативні об'єднання [10, с. 309]. Мошави мають і сумісні виробничі одиниці, тобто, крім комплексного обслуговування фермерів, вони розвивають і виробничу кооперацію. Сумісні виробничі одиниці створюють близько 14% валової продукції мошавів.

Розвинена виробнича кооперація в аграрній сфері Ізраїлю відрізняє його від більшості країн Заходу, де виробничі кооперативи не набули істотного поширення. Кібуци й мошави домінують у сільсько-

господарському виробництві Ізраїлю. На їхню частку припадає близько 70% орної землі, 74% основних сільськогосподарських фондів, близько 80% агропродовольчої продукції [10, с. 309].

Вивчаючи досвід сільськогосподарської кооперації в Ізраїлі й порівнюючи його з досвідом інших країн, необхідно враховувати особливість, що наклала відбиток на кооперативний рух. На відміну від європейських країн, кооперація в Ізраїлі розвивалася не тільки як засіб захисту трудящих від експлуатації з боку крупного капіталу й підвищення рівня накопичення в господарствах, що об'єдналися. Кооперативні поселення могли краще вирішувати проблеми оборони в ході конфліктів із місцевим арабським населенням, вони служили оптимальною формою організації переселенців для освоєння безводних земель і гармоніювали з релігійними канонами.

У країнах Західної Європи й інших континентів світу дрібні землевласники не пішли шляхом об'єднання своїх земельних ділянок і частини майна для спільної організації виробництва сільськогосподарської продукції. Технологія фермера щодо переваг приватної форми власності на землю і майно порівняно з кооперативною при здійсненні індивідуальної приватної форми організації використання його власної землі та засобів праці стала основним стримуючим фактором масового виникнення й розвитку фермерської виробничої кооперації у зарубіжних країнах. Сучасні сільськогосподарські виробничі кооперативи в зарубіжних країнах світу функціонують лише в силу певних причин: менталітету нації, способу ведення сільського господарства, релігійних переконань тощо.

Висновки. Досвід створення та функціонування кооперативних структур західноєвропейських країн є основою для визначення напрямів, форм і змісту його застосування в агропромисловому виробництві України. На нинішньому етапі розвитку аграрного сектора економіки важливо найбільш повно використати досвід зарубіжних країн у розвитку сільськогосподарської кооперації і разом з тим обґрунтовано підходити до реального стану в країні.

Якщо в зарубіжній практиці не склались умови для широкого застосування кооперації у виробництві сільськогосподарської продукції, для створення й розвитку виробничих кооперативів, то в Україні такі умови реально існують. Значна частина власників земельних часток (паїв) і майнових паїв у результаті трансформації колективних підприємств вибрала якраз сільськогосподарську виробничу кооперацію прийнятною формою організації виробництва. Це зумовлюється тим, що тут є всі можливості збереження цілісності господарського використання землі й майна колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. До того ж сільськогосподарська виробнича кооперація є найбільш зрозумілою для селян формою суспільного виробництва, може реально забезпечити захист членів кооперативу, створювати умови для соціального розвитку українського села.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурачек І.В. З досвіду сільськогосподарської кооперації в Німеччині / Бурачек І.В. // Вісник Полтавського ДСГІ. – 2001. – № 5-6. – С. 111-113.
2. Волик А.М. Організаційний механізм створення кооперативних формувань у зарубіжних країнах / Волик А.М. // Економіка АПК. – 1997. – № 12. – С. 67-71.
3. Волик А.М. Можливості використання досвіду кооперації зарубіжних країн в Україні / Волик А.М.// Економіка АПК. – 1999. – № 6. – С. 91-95.
4. Гутман Г.В. Формы кооперативного движения в условиях рыночных реформ: монография / Гутман Г.В., Дигилина О.Б., Чукин Н.И., Ситько В.П., Калмыков В.В. – М: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2003. – 384 с.
5. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Вид. друге: доп. і перероб. / Зіновчук В.В. – К.: Логос, 2001.– 380 с.
6. Зіновчук В.В. Сільськогосподарська кооперація в сучасному агробізнесі: досвід розвинутих країн і перспективи України / Зіновчук В.В. // Вісник Полтавського ДСГІ. – 2001. – № 5-6. – С. 6-10.
7. Минаков І.А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК / Минаков І.А. – М.: Колос С, 2007. – 264 с.
8. Сахарова Д.Б. Истории и теория кооперативного движения: учеб. пособие / Сахарова Д.Б., Котов І.С. – 2-е изд., испр. – Минск: Новое знание, 2009. – 279 с.
9. Степаненко І.Х. Міжнародний досвід кооперації у сільському господарстві / Степаненко І.Х. // Агроінком. – 1997. – № 4-5. – С. 22-23.
10. Ткач А.В. Сельскохозяйственная кооперация: учеб. пособие / Ткач А.А. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2005. – 364 с.